

Problems of consideration of cases on challenging epartmental normative legal acts in court

Dilmurod ARTIKOV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2020

Received in revised form 15

September 2020

Accepted 25 September
2020

Available online
1 October 2020

Keywords:

Departmental normative
legal acts

Administrative dispute

Administrative

Justice

Administrative procedures

Public administration

Civil servant

Administrative court.

ABSTRACT

The article analyzes the legal basis for the invalidity of the normative legal, the problems of our national legislation on the settlement of administrative disputes and proposals for their resolution on the basis of scientific and theoretical views. Problems in the field are analyzed in specific areas. The article also analyzes the issue of evidence of the persons involved in the case of invalidation of the departmental normative-legal document (applicant, defendant, the Ministry of Justice, etc.) on the basis of theoretical views and current legislation. In particular, the classification of evidence was found to be invalid in the departmental normative-legal document. In particular, it was analyzed that the lists of necessary evidence should be reflected only in the decision of the plenum of the Supreme Court and the compulsory use of the evidence included in the list should be voluntary. Suggestions were made to improve the legislation

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларни судда кўришга оид муаммолар

АННОТАЦИЯ

Мақолада идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топишнинг хуқуқий асоси, маъмурий низоларни ҳал этиш борасидаги миллий қонунчилигимиздаги муаммолар ва уларни ҳал этиш борасидаги таклифлар илмий-назарий қарашлар асосида

Калит сўзлар:
Идоравий норматив-
хуқуқий ҳужжат
Маъмурий низо
Маъмурий юстиция
Маъмурий тартиб-

¹ Senior lecturer, Tashkent State University of Law Tashkent, Tashkent, Uzbekistan
email: artikov.dilmurod@gmail.com

таомиллар
Давлат бошқаруви
Мансабдор шахс,
Маъмурий суд

таҳлил қилинган. Соҳадаги муаммолар маълум йўналишларга бўлган ҳолда таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларда иштирок этувчи шахслар(аризачи, жавобгар, Адлия вазирлиги ва бошқалар) далиллар масаласи назарий қарашлар ва амалдаги қонунчилик асосида таҳлил қилинган. Жумладан, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топишда далиллар таснифи келтириб ўтилган. Хусусан, зарур далиллар рўйхатлари фақат Олий суд пленум қарорида акс этиши ва рўйхатга киритилган далиллардан мажбурий фойдаланиш иҳтиёрий бўлиши лозимлиги таҳлил қилинган. Қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган

Проблемы рассмотрения дел об оспаривании ведомственных нормативных правовых актов судом

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются правовые основы недействительности нормативного правового акта, проблемы нашего национального законодательства по разрешению административных споров и предложения по их разрешению на основе научных и теоретических взглядов. Проблемы в этой области анализируются в конкретных областях. В данной статье также анализируется вопрос доказывания лиц, участвующих в деле о признании недействительным ведомственного нормативно-правового документа (заявитель, ответчик, Минюст и др.) На основе теоретических взглядов и действующего законодательства. В частности, классификация доказательств признана недействительной в ведомственном нормативно-правовом документе. В частности, было проанализировано, что списки необходимых доказательств должны отражаться только в решении пленума Верховного суда, а обязательное использование включенных в список доказательств должно быть добровольным. Были внесены предложения по совершенствованию законодательства.

Бугунги кунда суд нормаконроли муаммоларига катта қизиқиш билан қаралишига қарамай, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатларнинг бўйича низолашиш тушунчаси ҳанузгача маҳсус илмий тадқиқот мавзусига айланмаган. Ўз навбатида бундай турдаги ишларни судда кўриб чиқиш тартиботи ҳам ўрганилмаган. Бу эса соҳанинг муаммоли жиҳатларидан биридир.

Таъкидлаш жоизки, процессуал қонун ҳужжатларида идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш ишларини судда кўриб чиқиш учун маҳсус хуқуқий тартибни мавжудлиги Ўзбекистон суд тизимининг маълум бир ютуғидир. Жумладан, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатларнинг ҳақиқий эмас деб топиш

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексида (кейинги ўринларда – МСИЮТК) алоҳида 22-боб белгиланган. Мазкур бобда ушбу ишни кўриб чиқишининг маҳсус тартиботлари белгиланган. Лекин, бизнингчи бу тартиботлар етарли эмас. Мақолада идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш умумий ва маҳсус тартиботлари ўртасидаги фарқларидан келиб чиқиб, иш юритишнинг айrim муаммоли жиҳатларига тўхталиб ўтамиш.

Биринчи навбатда иш юритишида иштирок этувчи шахсларга эътибор қаратсан. Маълумки, МСИЮТКнинг 38-моддасига кўра, тарафлар, учинчи шахслар, прокурор, давлат органлари ва бошқа шахслар ўз зиммаларига юклатилган ваколатларга кўра иштирок этувчи шахслардир [1].

МСИЮТКнинг 40-моддасига кўра, аризачи ва жавобгар маъмурий суд ишларини юритишида тарафлардир. Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатларни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларда аризачи ўзига нисбатан идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатнинг амал қилиши татбиқ этиладиган фуқаро ёки юридик шахс ҳисобланади. Жавобгар эса ушбу ҳужжатни қабул қилган вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралардир. Мазкур ҳолда ҳужжатни қабул қилган органни аниқлаш муаммо эмас. Лекин, ўзига нисбатан идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатнинг амал қилиши татбиқ этиладиган фуқаро ёки юридик шахс доирасини аниқлаш мунозарали масаладир.

Маълумки, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжат субъектларнинг аниқланмаган доираси билан муносабатларни тартибга солади. Яъни, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжат вазирлик, давлат қўмитаси ва идора томонидан белгиланган тарзда қабул қилинган, умум мажбурий давлат кўрсатмалари сифатида хуқуқий нормаларни белгилашга, ўзгартиришга ёки бекор қилишга қаратилган расмий ҳужжатdir [2]. Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжат умум мажбурий хусусиятга эгадир. Бу дегани ушбу ҳужжат амал қилувчи шахслар доираси чекланмаган.

Шундай қилиб, ноқонуний ҳужжатлар номаълум миқдордаги фуқаролар ва юридик шахсларнинг хуқуқлари ва манфаатларига даҳл қилиши мумкин. Шу муносабат билан савол туғилади: мурожаат қилинган барча фуқаролар ва юридик шахслар бундай ҳужжатнинг мазмuni бўйича хуқуқий низонинг иштирокчилари деб ҳисобланиши мумкинми ёки бунинг учун муайян қўшимча шартлар керакми? Фуқаролар ва юридик шахсларнинг иштирокини аниқлаш кўп жиҳатдан ушбу масалани ҳал қилишга боғлиқ.

В.А. Кирсановнинг фикрига кўра, норматив-хуқуқий ҳужжат бўйича низолашиша ҳуқуқи бузилиши мумкин бўлган барча субъектларни жалб этиш бир қатор процессуал муаммоларни келтириб чиқаради. Ишда иштирок этадиган шахслар фақат тўғридан тўғри ёки вакил орқали иштирок этган шахслар сифатида тан олиниши керак [3, С. 133-134].

Ушбу олимнинг фикрига қўшилиш мумкин. Чунки, агарда идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш тўғрисидаги ишларда ҳуқуқи бузилиши мумкин бўлган шахсларни ҳам ишга тараф сифатида жалб этилса, суд процессини мураккаблаштиради. Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжат жуда кенг доирадаги одамларнинг манфаатларига таъсир кўрсатишини ҳисобга олсак, бундай мурожаат қилувчилар сони жуда катта бўлиши мумкин ва шунинг учун

ишда иштирок этувчилар сонини чеклаш зарурати туғилади. “Судлар тұғрисида” ги Қонуннинг 2-моддасига күра, Ўзбекистон Республикасида суд Ўзбекистон Республикасининг [Конституциясы](#) ва бошқа қонунларида, инсон ҳуқуқлари тұғрисидаги халқаро ҳужжатларда эълон қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва әркинликларини, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини суд йўли билан ҳимоя қилишга даъват этилган. Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгандир [4]. Бу дегани суд жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқларини таъминловчи давлат ҳокимият органидир. Суд ҳуқуқи бузилган шахс билан бир қаторда бузилиши хавфи бўлган шахс ҳуқуқларини ҳам ҳимоя қилиши лозим.

Шу нуқтаи назардан, низоли идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг таъсири номаълум доиралар манфаатларига таъсир қилишини ҳисобга олсак, суд тартибида ариза берувчи деб аталадиган бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилган субъектларнинг алоҳида гуруҳини ажратишнинг ҳожати йўқ.

Шунинг учун ҳам бизнингча, МСИЮтКнинг 179-моддасига белгиланган “ўзига нисбатан идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг амал қилиши татбиқ этиладиган фуқаро ёки юридик шахс” деганда, идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат орқали унинг қонунларда белгиланган ҳуқуқ ва әркинликлари бузилган ёки бузилиши хавфи бўлган шахсни тушуниш лозим.

Лекин, мазкур ҳолатдаги яна бир муаммо ҳуқуқи бузилган шахслар судга шикоят қилган шахснинг фақат ўзи бўйласлиги мумкин. Шу муносабат билан, процессуал қонун ҳужжатларида судга тайёргарлик босқичида ҳуқуқи бузилган бошқа шахсларни ҳам судга чақириш бўйича маҳсус қоидани киритиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса ишни оммавий тартибда эълон қилиш эҳтиёжини юзага келтиради.

Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳақиқий эмас деб тұғрисидаги ишларда ишда иштирок этувчи яна бир муҳим иштирокчилардан бири Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг “Маъмурий ишларни қўришда биринчи инстанция суди томонидан процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тұғрисида” ги пленум қарорига кўра, суд идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат юзасидан низолашиб тұғрисидаги ишни ҳал этишда уни давлат рўйхатидан ўтказган орган — Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигини жавобгар сифатида жалб қилиши лозим [5]. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигини ишда иштироки бўйича иккита савол туғилади. Биринчиси, Адлия вазирлигининг ишга жавобгар сифатида жалб қилиниши тұғрими? Иккинчиси, Адлия вазирлигини ишга жавобгар сифатида жалб қилиш масаласи Пленум қарорида белгиланганлиги асослами?

В.С.Никитин фикрича, Адлия вазирлиги ишга низонинг предметига нисбатан мустақил талаблар билан арз қилмайдиган учинчи шахс сифатида жалб қилиниши лозим [6, с.210]

Ушбу олимнинг фикрига қўшилиш қийин. Бизнингча, Адлия вазирлигини ишга жавобгар сифатида жалб қилиниши лозим. Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилинишида Адлия вазирлигининг ўрни катта ҳисобланади.

Жумладан, хуқуқий экспертизадан ўтказиш, давлат рўйхатидан ўтказиш кабиларни амалга оширади.

Фикримизча, Адлия вазирлигини ишга жавобгар сифатида жалб қилиш масаласи Пленум қарорида белгиланганлиги тўғри эмас. Маълумки, Олий суд пленум қарори мажбурий характерга эга эмас(норматив-хуқуқий ҳужжат эмас). Шунинг учун, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжат юзасидан низолашиш тўғрисидаги ишни ҳал этишда уни давлат рўйхатидан ўтказган орган — Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигини жавобгар сифатида жалб қилиши лозим деган қоидани Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексга киритиш лозим.

Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларни кўришда суд томонидан текшираладиган масалаларга тўхталсак. Мазкур ҳолат ҳам анча мунозаралидир. Маълумки, ушбу ишда суднинг асосий вазифаси норматив-хуқуқий қонунийлигини текшириш (баҳолаш) ҳисобланади. МСИЮтКнинг 181-моддасига кўра, суд идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишни кўришда унинг тўлалигича ёки муайян қисми нисбатан юқори юридик кучга эга бўлган қонун ҳужжатига мувофиқлигини, шунингдек низолашилаётган норматив-хуқуқий ҳужжатни қабул қилган органнинг ваколатларини ҳамда унинг Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигига давлат руйхатидан ўтганлигини текширади [7]. Мазкур текшириш асослари етарлими деган савол туғилади.

Норматив-хуқуқий ҳужжатни текшириш учун асослар – ўзаро боғлиқ мезонлар тўплами, улар ёрдамида суд баҳсли актнинг қонунийлигини баҳолайди. Ушбу комплекс мезонларни норматив-хуқуқий ҳужжат мазмунининг қонунийлиги, ушбу актнинг шакли (кенг маънода) ва ушбу ҳужжатни қабул қилган орган (шахс) нинг ваколатлари ўз ичига олади [8, С. 3-5].

Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатнинг баҳсли қоидаларининг мазмунини таҳлил қилаётганда, суд, биринчи навбатда, ушбу ҳужжатнинг амал қилиш шартларини текширади ва шу муносабат билан ҳуқуқий тартибга солиш предметининг қонунийлигини баҳолайди, яъни ушбу ҳужжатда кўриб чиқилаётган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишининг мумкинлиги; Иккинчидан, субъектнинг ҳуқуқлари бузилганлигини текширади.

Низоли ҳужжатни қабул қилган орган ёки мансабдор шахснинг ваколати норматив-хуқуқий ҳужжатни текширишнинг навбатдаги асосидир. Ю.А. Тихомиров ваколатларнинг тўғридан-тўғри бузилишининг қуйидаги шаклларини аниқлайди: а) бошқа давлат органлари ва хўжалик юритувчи субектларнинг ваколатларига аралashiш; б) ҳокимиятни ўзлаштириш; в) ваколатлардан фойдаланмаслик; д) ваколатларнинг этишмаслиги; э) қонуний фаолиятга тўскинлик қилиш; э) бошқа органларнинг ваколатларини пасайиши; ж) ўз ваколатларини суиистеъмол қилиш[9].

Низолашилаётган норматив-хуқуқий ҳужжатни қабул қилган органнинг ваколатларини текшириш юқоридаги олим томонидан билдириган фикрда батафсил очиб берилган деб ҳисоблаш мумкин. Шундай қилиб, суд биринчи навбатда ушбу орган (mansabдор шахс) норматив тусдаги ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ваколатига эга ёки йўқлигини текширади. Бундан ташқари, суд

норматив-хуқуқий ҳужжатни ушбу органнинг (шахснинг) қонуний ваколатининг белгиланган чегараларига мувофиқлиги нуқтаи назаридан баҳолайди.

Ваколатлар чегараларини текшириш ушбу орган ёки мансабдор шахснинг ваколатларини бир хил даражадаги бошқа давлат органи билан чегаралаш нуқтаи назаридан амалга оширилиши мумкин.

Идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатнинг қонунийлиги суд томонидан норматив-хуқуқий ҳужжатларнинг расмий талабларига мувофиқлиги нуқтаи назаридан баҳоланиши мумкин. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, амалдаги қонун ҳужжатлари қайсиdir даражада ушбу ҳужжатнинг шаклини (турини), уни қабул қилиш ва имзолаш тартибини, шунингдек нашр этиш ва ижро этиш тартибини тартибга солади. Бундан ташқари, ушбу расмий талабларнинг бузилиши, қоида тариқасида, норматив-хуқуқий ҳужжатларнинг хуқуқий кучга эга эмаслиги ва суд муҳокамасининг мавжуд тартиби доирасида уларни кейинчалик текширишга йўл қўйилмаслигига олиб келади.

Айнан шу ўринда идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш ҳолатларида процессуал далиллар аниқлаш муҳим ўринга эга. Суд далилларга баҳо беришда ариза берувчининг, идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатни қабул қилган органнинг (mansabдор шахснинг) ва бошқа манфаатдор томонларнинг далилларини инобатга олган ҳолда, баҳсли ҳужжатнинг мазмуни қонунга ёки юқори юридик кучга эга бошқа норматив-хуқуқий ҳужжатларга мувофиқлигини, орган ёки мансабдор шахснинг бундай ҳужжатни қабул қилиш ваколатига эгалигини текширади.

Суд томонидан текшириладиган ҳолатлар бир қатор муаллифларнинг идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш ҳолатларида ҳеч қандай процессуал далиллар кўрсатилмайди деган фикри билдиришига асос бўлди. М.К.Треушниковнинг таъкидлашича, бу ҳолатларда ушбу ҳодисани анъанавий тушунишда даъво асоси ва унга қарши эътирознинг хуқуқий далиллари йиғиндиси сифатида исбот предмети йўқ. Унинг фикрига кўра, бундай ҳолатларда исбот фақат мантиққа таянилади [10, С. 57].

Бошқа муаллифлар (В.А. Кирсанов, М.С. Носенко ва Ю.А. Попов) бу ишларда далил мавжуд деб ҳисоблайдилар. Ю.А. Попованинг фикрига кўра, далил предмети хуқуқий далиллар эканлигига асосланган норматив-хуқуқий ҳужжатлар билан баҳслашганда, далилларнинг ўзига хослигига эътибор қаратади [11, С.55.]. М.С.Носенконинг таъкидлашича, процесс иштирокчилари томонидан норматив-хуқуқий ҳужжатларга эътиroz билдирилганда, иш учун аҳамиятли бўлган далиллар исботланади [12, С. 124.].

Бошқа турдаги ишларни кўриб чиқиш ҳолатларига нисбатан норматив-хуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш тўғрисидаги ишларнинг фактик хуқуқий асослари сезиларли ўзига хосликка эга.

Амалдаги процессуал қонунчиликда идоравий норматив-хуқуқий ҳужжатларни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишлар бўйича далиллар масаласи маҳсус тартиботи мавжуд эмас, умумий тартибга солинган.

МСИЮтКнинг 65-моддасига кўра, иш бўйича далиллар ушбу Кодексда ва бошқа қонунларда назарда тутилган тартибда олинган фактлар ҳақидаги маълумотлар бўлиб, улар асосида суд ишда иштирок этувчи шахсларнинг арз қилинган талаблари ва эътиrozларини асословчи ҳолатлар, шунингдек низони

тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатлар мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини аниқлайди. Бундай маълумотлар ёзма ва ашёвий далиллар, эксперталарнинг хulosалари, мутахассисларнинг маслаҳатлари (тушунтиришлари), гувоҳларнинг кўрсатувлари, ишда иштирок этувчи шахсларнинг тушунтиришлари билан аниқланади [13]. Лекин мазкур далилларни идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги ишларга татбиқ этишда айрим муаммоли жиҳатлари мавжуд.

Шу нуқтаи назардан, идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш тўғрисидаги ишларда исботлаш муаммолари қўшимча назарий тушунишни талаб қиласди. Аввало, процессуал фаолиятнинг қайси турига далил сифатида қаралиши мумкинлигини, ушбу фаолиятни ким амалга ошираётганлигини, унинг обьекти (предмети) ва мазмуни нима эканлигини аниқлаш керак.

Анъянавий қарашга кўра, далил деганда томонларнинг (жараённинг бошқа манфаатдор иштирокчилари) уларнинг даъволари ва эътиrozларини асослашга, суднинг ўз баёнотларининг ҳақиқатлигига ишонтиришга ва шу билан процессуал мажбуриятни бажаришга қаратилган процессуал фаолият тушунилади [14, С. 380.].

Совет даврида фуқаролик процессидаги тортишув тамойилларининг сезиларли даражада чекланиши ва фуқаролик ишининг ҳақиқий асосини белгилашда суднинг жуда муҳим рол ўйнаши шароитида далиллар тўғрисида кенг тушунча шаклланди, бу нафақат томонларнинг далилларини, балки суднинг иш фактларини аниқлаш бўйича фаолиятини ҳам ўз ичига олди. Ушбу ёндошув, суд ҳужжатлари ва унинг предметларини тушунишда, шу жумладан норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни эътиroz билдириш бўйича суд процессларига нисбатан ҳам қўлланди.

Идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш тўғрисидаги ишларда далиллар ўзига хослик билан ажралиб туради. Асосий эътибор қонунийликка қаратилади. Суд ва иш иштирок этувчи шахслар ҳужжатнинг қонуний ёки ноқонуний эканлигини исботлашга ҳаракат қиласди.

Умумий маъмурий суд иш юритуви амалиётига кўра, исботлаш мажбурияти маъмурий орган зиммасига юклатилади. Бу ҳолат идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш бўйича ишларга ҳам татбиқ этиш мумкин. Лекин бу ердаги асосий масала мазкур ишда далил қандай кўринишларда бўлади?

Юридик адабиётларда идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш ҳолатларида далил предметига киритилган аниқ ҳуқуқий далиллар таркиби турлича белгиланади.

В.А. Кирсанов бундай далилларни низоли ҳужжатнинг ноқонунийлиги ёки қонунийлиги, шунингдек, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилганлиги ёки йўқлиги билан изоҳлайди [15, С. 164.].

М.С.Носенконинг таъкидлашича, бу ҳолатларда далил предмети норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва эълон қилиш фактларини ўз ичига олади [16, С. 124-125].

Ю.А. Попованинг фикрига кўра, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан низолашаётган ҳолларда исботлаш обьектини эътиroz этилган норматив ҳужжатни чиқарган орган ёки мансабдор шахснинг ваколати, норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш, эълон қилиш тартиби, низоли норматив ҳужжатнинг

юқори юридик кучга эга бўлган ҳужжатларга мувофиқлиги, норматив-ҳуқуқий ҳужжатни рўйхатдан ўтказиш ташкил этади [17, С. 454].

О.А. Ереминанинг фикрига кўра, далилларнинг предмети қуйидагиларни ўз ичига олади:

- 1) ариза берувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилганлиги;
- 2) баҳсли ҳуқуқий ҳужжатнинг норматив хусусияти;
- 3) норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш тартибига риоя қилиниши;
- 4) давлат органининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш ваколати;
- 5) баҳсли норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг юқори юридик кучга эга бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқлиги [18].

Бизнингча, далил предметига баҳсли ҳужжатнинг юқори юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқлиги, ҳужжатни қабул қилган орган ёки мансабдор шахснинг ваколати (ваколати), шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш, кучга киритиш ва эълон қилиш тартибини киритиш мумкин. Лекин, низоли норматив-ҳуқуқий ҳужжат томонидан фуқароларнинг ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларининг бузилиши каби далилнинг предмети бўлиши мунозаралидир.

Суднинг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг қонунийлигини баҳолаш ушбу актнинг оқибатида фуқаролар ёки ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилишини текшириш билан бевосита боғлиқ эмас, масалан, бундай бузилишнинг йўқлиги ҳар доим низоли ҳужжатнинг қонунийлигини кўрсатмайди.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, норматив-ҳуқуқий ҳужжат бўйича низолашиётганда ариза берувчининг ҳуқуқлари ёки қонуний манфаатларининг бузилиши ёки бузилиши таҳди迪 мавжудлиги ёки йўқлиги текшируви фуқаронинг ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатга эътиroz билдиришда қонуний манфаатларини аниқлаш учун муҳимдир. Бу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатга эътиroz билдириш учун муҳимдир, аммо бу ишни моҳиятан кўриб чиқиши билан боғлиқ эмас.

Исбот предмети - бу маҳсус процессуал тоифадир. Бунга муҳим ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган фактлар, аниқлаштирасдан ишни моҳиятан тўғри ҳал қилиш ва моддий ҳуқуқ нормаларини қўллаш мумкин бўлмаган ҳолатлар киради [19, С.19.].

Шу муносабат билан, фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилишини норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича низолашиш ҳолатларида далилнинг предмети сифатида олиш ўринли эмас.

Бизнинг фикримизча, ишда далилларнинг муайян воситаларидан мажбурий фойдаланиш ишнинг ҳолатларини аниқлаш ва исботлашда далилларни кўриб чиқиши учун процессуал қонун ҳужжатларида мустаҳкамланган маҳсус қоида сифатида кўриб чиқилиши керак. Ўз навбатида, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга қарши баҳсли ишлар учун аниқ ва асосланган далиллар рўйхатларини ишлаб чиқиши муҳимдир. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим.

Биринчидан, зарур далиллар рўйхатлари фақат Олий суд пленум қарорида акс этиши лозим;

Иккинчидан, рўйхатга киритилган далиллардан мажбурий фойдаланиш иҳтиёрий бўлиши лозим.

Шундай қилиб, далиллар ёки фактлар тўғрисидаги маълумотлар маҳсус ёзма шаклда бўлиши лозим: расмий ҳужжат (буйруқ, диплом, гувоҳнома, баённома ва

бошқалар), шартнома, гувоҳнома ва бошқалар. Баъзи фактлар агар улар бирон-бир хужжат турига киритилган бўлса, ҳуқуқий аҳамиятга эга деган қоидага амал қилиш лозим.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, идоравий норматив-ҳуқуқий хужжатларни ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисида ишларни кўриб чиқиш билан боғлиқ қуйидаги муаммолар мавжуд:

Биринчидан, ишда иштирок этувчи шахслар доирасини белгилаш ва уларнинг ишда иштирокини амалга ошириш етарли даражада тартибга солинмаган. Идоравий норматив-ҳуқуқий хужжат умум мажбурий аҳамиятга эга бўлганлиги учун ҳуқуқи бузилган шахслар доирасини аниқлашда шахслар доирасини чегарлаш лозим. Шу нуқтаи назардан, МСИЮтКнинг 179-моддасига белгиланган “ўзига нисбатан идоравий норматив-ҳуқуқий хужжатнинг амал қилиши татбиқ этиладиган фуқаро ёки юридик шахс” деганда, идоравий норматив-ҳуқуқий хужжат орқали унинг қонунларда белгиланган ҳуқуқ ва эркинликлари бузилган шахсни тушуниш лозим. Ўз навбатида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг ишда иштироки масаласи ҳам мунозарали бўлиб, амалдаги қонунчилиқда жавобгар сифатида жалб этилиши ўринлидир. Лекин мазкур тартиботни Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунда белгилаб қўйиш лозим. Шунингдек, прокурорнинг мазкур ишда иштироки бўйича қонунчилик асосини қайта кўриб чиқиш лозим.

Иккинчидан, ишда аниқлаш лозим бўлган далиллар масаласига ҳам маҳсус ёндошув талаб қилинади. Жумладан, суд томонидан текшириладиган далилларнинг аниқ тартиботи ва уларнинг рўйхатини ишлаб чиқиш лозим. Мазкур рўйхат тавсиявий хусусиятга эга бўлиши лозим. Агарда уни мажбурий қилиб қўйилса судлар мустақилигига таъсир қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати;

1. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон, 12.10.2018 й., 03/18/496/2043-сон
2. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.01.2018 й., 10/18/2565-5/0565-сон; 06.07.2018 й., 10/18/2565-6/1469-сон
3. Кирсанов В.А. Теоретические проблемы судопроизводства по оспариванию нормативных правовых актов: Дисс.... канд. юрид. наук.—М., 2001. С. 133-134
4. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.05.2019 й., 03/19/536/3114-сон, 05.09.2019 й., 03/19/564/3690-сон, 11.09.2019 й., 03/19/566/3734-сон; 11.03.2020 й., 03/20/607/0279-сон
5. <https://www.lex.uz/docs/3761216>
6. С.В. Никитин. Судебный нормоконтроль в гражданском процессе и арбитражном процессе: вопросы теории. Дисс... док.. юрид. наук.- М., 2001.с.21
7. Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон, 12.10.2018 й., 03/18/496/2043-сон
8. Тихомиров Ю.А. Критерии законности правовых актов // Право и экономика. 1997. № 19-20. С. 3-5.
9. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции // Журнал российского права. 2000. № 10. Режим доступа: <http://www.consultant.ru>

10. Треушников М.К. Судебные доказательства. 4-е изд., перераб. и доп. — М., 2005. С. 57.
11. Попова Ю.А. Попова Ю.А. Защита публично-правовых интересов' граждан в судах общей юрисдикции.- Краснодар, 2001. С. 55
12. Носенко М.С. Оспаривание нормативных правовых актов в судах общей юрисдикции: Дисс... канд. юрид. наук.- М., 2001. С. 124.
13. Қонун хұжжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон, 12.10.2018 й., 03/18/496/2043-сон
14. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса. Т. 1. – М., 1913. – С. 380.
15. Кирсанов В. А. Теоретические проблемы судопроизводства по оспариванию нормативных правовых актов: Дисс...канд. юрид. наук. – М., 2001. С. 164.
16. Носенко М.С. Оспаривание нормативных правовых актов в судах общей юрисдикции: Дисс... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 124-125.
17. Попова А.Ю. Предмет доказывания в производстве по делам, возникающим из публичных правоотношений // Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: Теория и практика. — Краснодар; СПб., 2004. – С. 454.
18. Еремина О.А. Особенности рассмотрения арбитражными судами дел об оспаривании нормативных правовых актов // Администратор суда. 2008. – №1. Режим доступа: <http://www.consultant.ru>
19. Треушников М.К. Судебные доказательства. — М., 2005. – С. 19.